

सुभाषित व्याकरण - ६

Subhashit Grammar - 6

Compiler : Kishore Nayak
Editor : Padmakar Gangatirkar

मंगळवार, आश्विन चतुर्थी, १९४२, शर्वरी संवत्सर

कल्याणी बत गाथा इयं लौकिकी प्रतिभाति माम्।

एति जीवन्त्मानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥२५६॥ -रामायण युद्धकांड

(Said by Bharat to Hanuman after getting news that Rama is returning)

'नरम् जीवन्त्म् आनन्दः, वर्षशताद् अपि एति' | इयम् लौकिकी गाथा माम् बत कल्याणी प्रतिभाति।

Happiness come to a living person, even after a hundred years.' This popular saying is indeed appears to me as illustrious/agreeable.

जीवन्त्म्, नरम्, माम्- द्वि. वि. ए. व. of जीवन्त् -adjctv- living, existent, life, नर- man, person & अस्मद्- I, we, आनन्दः - प्र. वि. ए. व. of आनन्द- happiness, वर्षशताद्- पं. वि. ए. व. of वर्षशत- a hundred years (शतानि वर्षाणि - विशेषण उत्तरपद कर्मधारय स.), अपि - also, and, एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ- २ ग. प. प. to go, come to, इयम्, लौकिकी & गाथा all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम् -this, लौकिकी- popular, worldly, गाथा-saying, बत-अव्यय-a particle expressing, 'joy', 'compassion', 'pity', कल्याणी- illustrious, agreeable. प्रतिभाति-appears, seems- वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्रति+भा (भा- भाति २ ग. प. प. to shine, be splendid, bright)

क्वचिद् वीणावाद्यं, क्वचिदपि च हाहेति रुदितम् ।

क्वचिद् रामा रम्या, क्वचिदपि जराजर्जरतनुः ।

क्वचिद् विद्वत्गोष्ठी, क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ।

न जाने संसारः, किममृतमयः, किं विषमयः ॥२५७॥-भतुहरि वैराग्यशतक

क्वचित् वीणा-वाद्यम् (शृणोमि), क्वचित् अपि च हा हा इति रुदितम् ।

क्वचित् रामा रम्या (पश्यामि), क्वचित् अपि जरा-जर्जर-तनुः ।

क्वचित् विद्वत् गोष्ठी (शृणोमि), क्वचित् अपि सुरा-मत्त-कलहः ।

संसारः अमृतमयः किम् ? विषमयः किम् ? (इति अहम्) न जाने।

Sometimes, (I hear) the melody of a Veena, while some other time (I hear) a mournful crying.

Somewhere (I see) a beautiful lady, (but then I also see) a body, worn-out with old age.

Somewhere (I hear) scholarly discussion, while elsewhere (I hear) a quarrel among intoxicated drunks. (I really) do not know whether our worldly life is blissful (nectar-like) or destructive (full of poison) ?

क्वचित् -(क्+चित्)- somewhere, sometimes, वीणावाद्यम्- वीणा-Indian lute, वाद्यम् -musical instrument(वीणया वाद्यम्- तृ. तत्पुरुष स.), रुदितम्- cry, mournful sound, रामा-woman, रम्या-beautiful जरा- old age, जर्जर- worn out (जरया जर्जरः- तृ. तत्पुरुष स.), तनुः- body, विद्वत्-scholarly, गोष्ठी- discussion (विद्वतः गोष्ठी-विद्वत्गोष्ठी - तृ. तत्पुरुष स.), सुरा-spirituous liquor, मत्त-intoxicated, drunk, (क् भू. धा. वि. of मद् माद्यति ४ ग. प. प.) -सुरया मत्तः -तृ. तत्पुरुष स.- सुरामत्तः - person intoxicated by liquor , कलहः - quarrel, strife, सुरामत्तः कलहः- सुरामत्तकलहः - सुरामत्तेन कलहः - तृ. तत्पुरुष स., संसारः -world, life, अमृतमयः -अमृत-nectar, मय- adjctv- an affix used indicate 'full of', 'made of' and विषमयः - विष- poison-मयः all प्र. वि. ए. व., अपि-also, and, च-and, हा-a particle expressing grief, इति-a particle used to report very word spoken , किम् -whether, न- no, not, जाने-वर्त. आ. प. प्र. पु. ए. व. of ज्ञा-जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand

**कस्यैकान्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा ।
नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥२५८ ॥** -कालिदासस्य मेघदूतः

कस्य सुखम् एकान्तम् वा दुःखम् एकान्ततः उपनतम् (भवति)। दशा चक्रनेमिक्रमेण नीचैः उपरि च गच्छति।

Who gets continuous happiness or sorrow ? Conditions go up and down like a rotating wheel !

कस्य- whom पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम् - who, what, सुखम् & दुःखम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुख-
happiness & दुःख - sorrow, एकान्त- perpetual, absolute, excessive, invariable, एकान्ततः - perpetually,
absolutely, excessively, invariably, वा-or/and, उपनतम्- befallen, approached, got क. भू. धा. वि. of
उप+नम् (नम् नमति १ ग. प. प. to bow, salute, pay respect), दशा-state, condition, circumstances,
चक्रनेमिक्रमेण-तृ. वि. ए. व. of चक्रनेमिक्रम -rotation of a ring of wheel-चक्र-(न. लिं)- wheel, disc, cycle,
नेमि (स्त्री. लिं)- circumference, ring of a wheel, क्रम-order, manner, method (चक्रस्य नेमिः -चक्रनेमिः -
चक्रनेमे: क्रमः -चक्रनेमिक्रमः- both ष. तत्पुरुष स.), नीचैः or नीचैस्- अव्यय- often used with the force of an
adjctv- नीच- low, beneath, below, उपरि - अव्यय-above, higher, high, over, च-and, गच्छति-वर्त. तृ. पु. ए.
व. of गम् १ ग. प. प.-to go

**दुःखितस्य निशा कल्पः सुखितस्यैव च क्षणः ।
क्षणः स्वप्ने भवेत्कल्पः कल्पश्च भवति क्षणः ॥२५९ ॥** -योगवासिष्ठ प्र.३, सर्ग ६०, श्लो.६२

दुःखितस्य निशा कल्पः (इव भाति)। (सा निशा) सुखितस्य च क्षणः एव (भाति)। (दुःखितस्य) स्वप्ने क्षणः कल्पः (इव)
भवेत्। (सुखितस्य स्वप्ने) कल्पः च क्षणः भवति ॥

A night is very long for a sad person, but it feels just like a moment for a happy, contented person. In a sad person's dream, a moment appears as infinite time while in a happy person's dream, infinite time passes in a moment.

दुःखितस्य & सुखितस्य -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of दुःखित- unhappy (person) & सुखित-happy (person), निशा-
(स्त्री. लिं)- night, कल्पः (पु. लिं)- a day in the life of Brahma or 1000 Yugas- 432 million years of
mortals, च -and, क्षणः - a moment, एव-अव्यय-just, just so, quite, only, स्वप्ने -स. वि. ए. व. of स्वप्न- dream,
भवेत्-विधर्थ तृ. पु. ए. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, भवति -वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू-

**सर्वं परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥२६० ॥** -मनुस्मृति

सर्वम् दुःखम् परवशम् (आस्ति), सर्वम् सुखम् आत्मवशम् (आस्ति)। एतद् सुखदुःखयोः लक्षणम् समासेन विद्यात्।

Every sorrow is dependent upon others and every happiness is dependent on oneself. These characteristics of happiness and sorrow, should be well understood.

सर्वम्, परवशम्, दुःखम्, आत्मवशम्, सुखम् - all न. लिं. प्र. वि. ए. व. of- सर्व each, every, परवश- subject to other's will, in possession of the other, दुःख -sorrow, pain, misery, आत्मवश- dependent on one's own will, under one's own control, सुख - pleasure, happiness, एतद्, लक्षणम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of-एतद्- this, here, thus, लक्षण- distinctive mark, sign, indication विद्यात्-understand- विधर्थं तृ. पु. ए. व. of विद् २ ग. प. प. to know, समासेन- तृ. वि. ए. व. of- समास-in totality, conciseness, brevity. सुखदुःखयोः- न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of सुखदुःख (सुखम् च दुःखम् च -द्वंद्व स.),

अनन्तानीह दुःखानि सुखं तृणलवोपमम् ।

नातः सुखेषु बधीयात् दृष्टिं दुःखानुबन्धिषु ॥२६१॥-योगवासिष्ठ प्र.२ सर्ग.१३ श्लो.२३

इह दुःखानि अनन्तानि (सन्ति), सुखं तृण-लव उपमम् (अस्ति)। अतः दुःखानुबन्धिषु सुखेषु दृष्टिम् न बधीयात् ॥

Here, (in this world) sorrows are unending (infinite) and joys are few like a small blade of grass. Therefore, one should not get attached to the joy, which is followed by the sorrow.

इह-अव्यय-here, in this place or case, दुःखानि & अनन्तानि -न. लिं. प्र. वि. ब. व. of दुःखम् -sorrow & अनन्त- unending (न अन्तम् - नज्जत्पुरुष स.), सुखम् --न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुख- happiness, joy, तृण- grass, straw, लव- fraction, small piece, उपमा or उपमानम्- resemblance, similarity- तृणस्य लवम् -तृणलवम्-ष. तत्पुरुष स.-तृणलवस्य इव उपमा यस्य तद् तृणलवोपमम्- बहुव्रीहि स., अतः or अतस् -अव्यय -therefore, दुःखानुबन्धिषु & सुखेषु - both स. वि. ब. व. of दुःखानुबन्धि- followed by sorrow- दुःखेन अनुबन्धाति इति- उपपद तत्पुरुष स. & सुखम्-joy, happiness, दृष्टिम्-द्वि. वि. ए. व. of दृष्टि - view, consideration, glance, न -no, not, बधीयात् - विधर्थं प. प. तृ. पु. ए. व. of बंध-बन्धाति ९ ग. प. प. to tie, fasten, bind.

अपुत्रस्य गृहं शून्यं, दिशः शून्यास्त्वबान्धवाः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥२६२॥ - चाणक्य नीति

अपुत्रस्य गृहम् शून्यम् (अस्ति)। अबान्धवाः तु (सर्वाः) दिशः शून्याः (भवन्ति)। मूर्खस्य हृदयम् शून्यम् (अस्ति)। दरिद्रता सर्वशून्या (भवति) ॥

A home is empty without a child. Friendless people are indeed without directions (have nowhere to go). Stupid person's mind is empty (without any good thoughts) . Poverty is devoid of everything.

अपुत्रस्य & मूर्खस्य - पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अपुत्र - childless (न पुत्रः- नज्जत्पुरुष स.) & मूर्ख- -stupid, गृहम्, शून्यम्, हृदयम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of गृह- house, शून्य- empty, void, devoid of, barren, हृदय- mind, heart, अबान्धवाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अबान्धव- friendless (न बान्धवः- नज्जत्पुरुष स.), तु-अव्यय-indeed, surely, शून्याः - द्वि. वि. ब. व. of शून्य- adjective-Empty, Void . दिशः- directions- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दिशः. दरिद्रता-poverty & सर्वशून्या- सर्वा शून्या - devoid of everything - both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

**आपद्धतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ !
लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ?**

एतान् प्रपश्यसि घटान् जलयन्त्रचक्रे,
रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥२६३॥

द्रविणान्ध मूढ, आपद्वतम् किम् हससि? लक्ष्मीः स्थिरा न भवति इति किम् अत्र चित्रम्?
एतान् जलयन्त्रचक्रे घटान् प्रपश्यसि, (ते) रिक्ताः भरिताः भवन्ति, भरिताः च रिक्ताः (भवन्ति) ॥

Oh, Stupid, blinded by the riches, why are you laughing at the person in difficulty? Is it surprising (to you) that (Goddess of) Wealth is not steady! Look at these pots of water-wheel, empty ones get filled up while the full ones get empty !.

द्रविणान्ध- blinded by riches- द्रविणम्- wealth अन्ध- blind (द्रविणेन अन्धः- तृ. तत्पुरुष स.) & मूढ- stupid- both in सं. वि. ए. व., आपद्वतम्- द्वि. वि. ए. व. of आपद्वत-आपद- calamity, misfortune, problem (स्त्री. लिं) - गतः- Gone, Being in आपदि गतः- सप्तमि तत्पुरुष स., किम्-why, which, what, is it?, हससि & प्रपश्यसि- both- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of हस-हसति - १ ग. प. प. to laugh, laugh at & प्र+दृश् to see, observe (दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see), लक्ष्मीः & स्थिरा -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of लक्ष्मी -Goddess of Wealth & स्थिर- steady, न- not, no, भवति- तृ. पु. ए. व. of भू १ ग. प. प. to be, exist, इति-so, like that, अत्र- here, चित्रम्- strange, surprising, एतान् -these पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of एतद् -this जलयन्त्रचक्रे-स. वि. ए. व. of जलयन्त्रचक्र- water-wheel machine (जलस्य यन्त्रः जलयन्त्रः, जलयन्त्रस्य चक्रः-जलयन्त्रचक्र both ष. तत्पुरुष स.), घटान्- पु. न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of घट- pot, रिक्ताः & भारिताः- प्र. वि. ब. व. of रिक्त-empty & भरित-full, भवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू भवति १ ग. प. प. to be, to exist.

एको हि दोषो गुणसंनिपाते, निमज्जतीदोः किरणेष्वांकः।
उक्तं न सम्यक्विना हि तेन, दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी ॥२६४॥

‘एकः हि दोषः गुणसंनिपाते इन्दोः किरणेषु अङ्कः इव निमज्जति’ (इति) तेन कविना न हि सम्यक् उक्तम् ।
दारिद्र्य-दोषः गुण-राशि-नाशी (भवति) ॥

"A collection of virtues covers a single fault, like the Moonlight covers its dark spot". This saying said by that poet (Kaalidaas) is really not correct. Poverty (alone) destroys collection of all virtues.

(The author here refers to following shloka of कालिदास from his कुमारसंभव
अनंतरक्षप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातं ।
एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीदोः किरणेष्वांकः ॥)

एकः, दोषः, अङ्कः & दारिद्र्यदोषः all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक-one, single, दोष-fault, shortcoming, अङ्क- stigma, mark & दारिद्र्यदोष-stigma of poverty (दारिद्र्यस्य दोषः - ष. तत्पुरुष स.), गुणसंनिपाते-स. वि. ए. व. of गुणसंनिपात- collection of virtues (गुण-virtue, quality, संनिपात- collection-गुणानाम् संनिपातः-ष. तत्पुरुष स.), इन्दोः -ष. वि. ए. व. of इन्दु-moon(पु. लिं.), किरणेषु -स. वि. ब. व. of किरण-(न. लिं.) beam of light, इव- अव्यय-like, similar to, निमज्जति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of नि�+मस्ज् ६ ग. प. प. to sink, merge, disappear, तेन & कविना पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद् he, that & कवि- poet, सम्यक् & उक्तम्- प्र. वि. ए. व. of सम्यच्-proper, correct, agreeable, rightly & उक्त-said क. भू. धा. वि. of वच् वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, हि-अव्यय-

indeed, न्-no, not, गुण-virtue, quality, राशि-collection, multitude, नाशी- destroyer- (गुणानाम् राशिः - गुणराशिः - ष. तत्पुरुष स., गुणराशिम् नाशयति इति गुणराशिनाशिन्- उपपद तत्पुरुष स.)

"अनंतरक्लप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातं"

अन्वयः - अनंत-रक्ल-प्रभवस्य यस्य (हिमालयस्य) हिमम् सौभाग्यविलोपि न जातम् ।

The snow on the Himalaya Mountain does not diminish its fortune of its countless jewels.

**किमकारि न कार्पण्यं कस्यालङ्घिं न देहली ।
अस्य पापोदरस्यार्थे किमनाटि न नाटकम् ॥२६५॥**

अस्य पापोदरस्य अर्थे, (मया) किम् कार्पण्यम् न अकारि? कस्य देहली (मया) न अलङ्घि ?
किम् नाटकम् (मया) न अनाटि ?

For the sake of this wretched stomach, what all indignant things I did not do ? Whoever's threshold I did not cross ? What all drama I did not enact?

पाप - विशेषण- evil, sinful ; उदरं- Belly, अस्य, पापोदरस्य & कस्य- all पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्-this & पापोदर- wicked stomach- (पापम् उदरम् - कर्मधारय स.) & किम् who, अर्थे- स. वि. ए. व. of अर्थ- purpose, for the sake of, किम् -what, which, कार्पण्यम् & नाटकम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कार्पण्य-indigence, wretchedness, imbecility, नाटक-drama, देहली-प्र. वि. ए. व. of देहली/देहलि (स्त्री. लिं.)-threshold, न्-no, not, अकारि, अलङ्घि, अनाटि all प्रयोजक (Causative) अनद्यतनभूत. आ. प. प्र. पु. ए. व. कृ करोति-कुरुते ८ ग उ. प. to do, make, लङ्घ्न- लङ्घ्नति-ते १ ग. उ. प. to violate, transgress, cross over & नट् नटति १ ग. प. प. to act, to dance

**संपन्नतरमेवान्नं दरिद्रा भुंजते सदा ।
क्षुत् स्वादुतां जनयति सा आढ्येषु सुदुर्लभा ॥२६६॥**-महाभारत, उद्योग अ.३४

दरिद्राः संपन्नतरम् एव अन्नम् सदा भुंजते। क्षुत् स्वादुताम् जनयति । सा (क्षुधा) च आढ्येषु सुदुर्लभा (भवति) ॥

The Poor always eat more delicious food (than the Rich) ! (Because) Hunger creates (and enhances) the tastiness (of any food). And (that hunger) is indeed very rare for the wealthy.

(Said by Vidura to Dhritarashtra)

दरिद्राः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दरिद्र- poor, संपन्नतरम्- more delicious-(संपन्न- rich, fortunate, perfect, suffixing of तर & तम to an adjective indicates comparative and superlative degree), एव-अव्यय-just, just so, only, अन्नम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अन्न -food, स्वादुताम् - स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वादुता- sweetnes, taste, flavor, सदा-अव्यय-always, भुंजते- आ.प. वर्त. तृ. पु. ब. व. of भुज- भुनक्ति-भुंक्ते ७ ग. उ. प = to eat, enjoy, consume. क्षुत्, क्षुध्, क्षुधा (स्त्री. लिं)- hunger, जनयति-(causative) प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of जन्- जायते -४ ग. आ. प. to be born, to create, सा- स्त्री. लिं. प्र.. वि. ए. व. of तद् -she, च- and, आढ्येषु-पु. लिं. स. वि. ब. व. of आढ्य - rich, wealthy, सुदुर्लभा- very rare to get or achieve-(सु-अव्यय- prefix indicates

well, good, very much, दुर्-अव्यय- prefix indicates hard or difficult to get, लभ्-लभते १ ग. आ. प. to get, obtain दुर्लभः -दुर्खेन लभते इति-प्रादि उपपद तत्पु.

**दरिद्रता धीरतया विराजते, कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ।
कदन्त्रता चोष्णातया विराजते, कुरूपता शीलतया विराजते ॥२६७॥** - चाणक्य नीति

Poverty shines with courage and cheap clothes shine with whiteness. Bad food tastes good when served hot and ugliness seems beautiful by good character.

दरिद्रता-having poverty, कुवस्त्रता-having bad cloths, poor clothing, कदन्त्रता-having bad food, कुरूपता-having ugliness- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., धीरतया, शुभ्रतया, उष्णातया, शीलतया - all in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of धीरता-having courage, शुभ्रता-having brightness, whiteness, उष्णाता-having heat, warmth, शीलता-having good character, च- and, विराजते-वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of वि+राज्- to shine, look beautiful, to appeal, feel nice (राज्-राजति-ते १ ग. उ. प. to shine, appear splendid, beautiful), कु, कद्, कव, किं all-(अव्यय)- prefix implies badness, deterioration, depreciation, littleness or 'want'.

**धनमस्तीति वाणिज्यं, किंचिदस्तीति (वा भूमिरस्तीति) कर्षणम् ।
सेवा न किंचिदस्तीति, भिक्षा नैव च नैव च ॥२६८॥**

(यदि बहुलं) धनम् अस्ति इति, (तर्हि) वाणिज्यम् (कुर्यात्) । (यदि) किंचित् (धनम्) अस्ति अथवा भूमिः अस्ति इति, (तर्हि) कर्षणम् (कुर्यात्) । (यदि) किंचित् (धनम् अपि) न अस्ति इति, (तर्हि) सेवा (कुर्यात्) । (किंतु) भिक्षा (कदापि) न एव च, न एव च (कुर्यात्) ॥.

If one has enough money, then do trading business. If one has little money, or some land, do farming. If one has no money, do service. But never, ever, do begging.

धनम् -wealth, money, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, इति-अव्यय-used to report the very word spoken-so, because, thus, वाणिज्यम्- trade, किंचित् -very little, कर्षणम् -ploughing, tilling, न -no, not, सेवा - service, भिक्षा- begging, न एव च-never

**यस्यार्थः तस्य मित्राणि, यस्यार्थस्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थः स पुमांल्लोके, यस्यार्थः स च पण्डितः ॥२६९॥** -महाभा. पर्व १२, अ. ८

यस्य अर्थः (सन्ति), तस्य मित्राणि (अपि सन्ति) । यस्य अर्थः (सन्ति), तस्य बान्धवाः (भवन्ति) । यस्य अर्थः (सन्ति), सः लोके पुमान् (भवति) । यस्य अर्थः (सन्ति), सः पण्डितः च (भवति) ॥

One who has wealth, he has (many) friends. One who has wealth, he has (tons of) relatives. One who has wealth, he is (also) the Man in the world ! And one who has wealth, he is (indeed) the Wiseman (Pandit) !

यस्य & तस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद् who, which & तद् he, it, अर्थः & बान्धवः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अर्थ- wealth & बान्धव- relative, मित्राणि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of मित्र- friend, सः, पुमान् & पण्डितः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद् - he, it, पुंस्- a man & पण्डित-wiseman, लोके- पु. लिं. स. वि. ए. व. of लोक-world.

This verse has been attributed to चाणक्य नीति, हितोपदेश, & पञ्चतन्त्र as well.

**देवाय न धर्माय न बन्धुभ्यः न चार्थिने।
कृपणस्यार्जितं वित्तं हियते खलु तस्करैः ॥२७०॥**

कृपणस्य अर्जितम् वित्तम् न देवाय, न धर्माय, न बन्धुभ्यः, न च अर्थिने (भवति) । तस्करैः (तद् वित्तम्) खलु हियते।

The wealth earned by a miser, is not for the God (temple), not for the Charity, not for the brothers (relatives) and is not for a seeker, (who needs it). It only gets stollen by thieves !

कृपणस्य-ष. वि. ए. व. of कृपण- miser, अर्जितम् & वित्तम् -द्वि. वि. ए. व. of अर्जित-earned क. भू. धा. वि. of अर्ज् -१ ग. प. प. to earn, gain, scure, न- no, not, देवाय, धर्माय, अर्थिने- all च. वि. ए. व. of देव- God, धर्म- Right Way of Life, अर्थिन् - seeker, बन्धुभ्यः च. वि. ब. व. of बन्धु-brother (relative), च-and, तस्करैः -त्. वि. ब. व. of तस्कर-thief, खलु-अव्यय- indeed, in reality, हियते-gets stolen -कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of ह हरति-ते १ ग. उ. प. to take away, to strip of, to carry away.

पद्मे, मूढजने ददासि द्रविणं विद्वत्सु किं मत्सरो ,
नाऽहं मत्सरिणी न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः |
मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि नितरां तत्कारणं श्रूयतां,
विद्वान्सर्वजनेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ॥२७१॥

प्रश्नः: (हे) पद्मे, (त्वम्) मूढजने द्रविणम् ददासि, (किन्तु) विद्वत्सु किम् (तव) मत्सरः (अस्ति)?

उत्तरः :

अहम् न मत्सरिणी (अस्मि), न च अपि चपला (अस्मि)। मूर्खेभ्यः (मे) रतिः न एव अस्ति। (अहम्) नितराम् मूर्खे द्रविणम् ददामि, तद् कारणम् श्रूयताम्। "विद्वान् सर्वजनेषु पूजिततनुः (अस्ति)। मूर्खस्य (तु मम विना) अन्या गतिः न (अस्ति इति)" ।

Q: Oh, Laxmi, (you) give wealth to stupid people. Are you jealous of learned people?

A: I am not jealous, nor am I unsteady, nor do I have any love for the stupid people. Please listen to the reason why I always give wealth to stupid people, because 'The Learned person is worshipped (honoured) by all people. But, for the stupid person, there is no one (except me) !"

पद्मे-सं. वि. ए. व. of पद्मा- Goddess Laxmi, मूढजने-स. वि. ए. व. of मूढजन- stupid person (मूढ-stupid क. भू. धा. वि. of मुह- मुह्यति ४ ग. प. प. to faint- मूढः जनः - कर्मधारय स.), द्रविणम्- द्वि. वि. ए. व. of द्रविण- wealth, ददासि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. & ददामि-प्र. पु. ए. व. of दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, विद्वत्सु &

सर्वजनेषु-स. वि. ब. व. of विद्वान्- learned person & सर्वजन-all people (सर्व-all, जन- people, सर्वः जनः कर्मधारय स.), किम् -why, whether, मत्सरः - jealousy, envy, hostility, angry; अहम्- प्र. वि. ए. व. of अस्मद् I, we, न- no, not, मत्सरिणी, रतिः, अन्या, गतिः & चपला-all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of मत्सरिन् -jealous woman, रति -love, अन्य-other, गति- way, support & चपला- unsteady/ fickle woman, च-and, अपि -also, मूर्खेभ्यः च. वि. ब. व., मूर्खे- स. वि. ए. व. & मूर्खस्य- ष.वि. ए. व. of मूर्ख-stupid, एव-अव्यय- just, just so, only, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग प. प. to be, नितराम्-अव्यय- by all means or always, तद् -that & कारणम् - reason-both न. लिं. प्र. वि. ए. व. श्रूयताम्- आज्ञार्थ तृ. पु. ब. व. of शृ-शृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen, विद्वान् & पूजिततनुः पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विद्वत् -learned person, पूजिततनु- worshipped body, respected person (पूजित-क. भू. धा. वि. of पूज-पूजयति-ते १० ग. उ. प. to worship, तनु-body. (पूजितः तनुः यः सः -पूजिततनुः -बहुत्रीहि स.)

**बुभुक्षितैव्याकरणं न भुज्यते, पिपासितैः काव्यरसो न पीयते ।
न विद्यया (छन्दसा) केनचिदुद्धृतं कुलं, हिरण्यमेवार्जय निष्फलाः कलाः (गुणाः) ॥२७२॥ -भतृहरि सं ६२५**

बुभुक्षितैः व्याकरणम् न भुज्यते । पिपासितैः काव्यरसः न पीयते । केनचित् कुलम् विद्यया (छन्दसा) न उद्धृतम् (भवति) । (अतः) हिरण्यम् एव अर्जय । कलाः (गुणाः) निष्फलाः (सन्ति) ॥

Grammar cannot be eaten by the hungry. Melodious poetry cannot be drunk by the thirsty. No one's race has prospered by education. So, earn gold (wealth) ! Other qualifications (virtues) are useless !

बुभुक्षितैः & पिपासितैः -तृ. वि. ब. व. of बुभुक्षित- hungry प्रयोजक क. भू. धा. वि. of भुज्- बुभुक्षिति-ते - to wish to eat (भुज् -भुनक्ति-भुक्ते ७ ग. उ. प.) & पिपासित- thirsty- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of पा- पिपासति-ते- to wish to drink (पा-पिबति १ ग. प. प. to drink), विद्यया & छन्दसा- तृ. वि. ए. व. of विद्या (स्त्री. लिं.)- education, knowledge & छन्दस् (न. लिं)-Metrical science, prosody, व्याकरणम् - Grammar, न-no, not, भुज्यते- gets eaten & पीयते-gets drunk- कर्मणि तृ. पु. ए. व. of भुज् & पा, काव्य- poetry, रसः - melody (काव्यस्य रसः - काव्यरसः - षष्ठी तत्पुरुष स.), केनचित्- by whoever (केन-पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्- who & चित् - suffix gives indefinite sense, उद्धृतम् -raised, elevated -क. भू. धा. वि. of उद्धृत-धृ (धृ-१ & १० उ. प. धरति-ते, धारयति-ते to hold, bear, carry), कुलम्-race, family हिरण्यम्- gold, wealth, एव-अव्यय- just, just so, only, अर्जय- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of अर्ज् -अर्जति-१ ग. प. प. to earn, gain, secure, निष्फलाः कलाः, गुणाः - प्र. वि. ब. व. of निष्फल-useless (नष्टः फलः - समानाधिकरण प्रादितत्पुरुष स.), कला-(स्त्री. लिं)-practical art, गुण-(पु. लिं)-quality, virtue.

**धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाद्विं पंकस्य श्रेयो न स्पर्शनं नृणाम् ॥२७३॥- महाभा-अरण्य कांड
अथवा
धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यापि न शुभावहा ।
प्रक्षालनाद्विं पंकस्य द्वारादस्पर्शनं वरम् ॥- पंचतंत्र**

१. यस्य वित्तेहा धर्मार्थ (अस्ति), तस्य (अपि) निरेहता वरम् (अस्ति) । नृणाम्, पंकस्य प्रक्षालनात् हि न स्पर्शनम् श्रेयः (भवति) ॥

२. यस्य वित्तेहा धर्मार्थं (अस्ति), तस्य (अपि सा) शुभावहा न (भवति)। पंकस्य दूरात् प्रक्षालनात् , अस्पर्शनं हि वरम् (भवति) ॥

Even if your desire for aquiring wealth is for Charity only, it is better not to have that desire at all ! (Because that desire may bring greed, unhappiness or bad conduct). Not touching the mus in the first place, is indeed better than washing it off alter, (not touching it even from a distance is better)

यस्य & तस्य -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, what & तद्-he, it, that, वित्तेहा- desire for wealth (वित्तस्य ईहा- षष्ठी तत्पुरुष स.), धर्मार्थं - for charity (धर्मस्य अर्थं - षष्ठी तत्पुरुष स.), ईहा- desire, ईहता- desirousness, prefix of निर्-निस् indicate absence, निर्+ ईहता -निरीहता - indifference, desireless, वरम् -better, नृणाम् -ष. वि. ब. व. of नृ- man, person, पंकस्य-ष. वि. ए. व. of पंक - mud, mire, प्रक्षालनात् & दूरात् -पु. वि. ए. व. of प्रक्षालन- washing, cleaning & दूर- distance, हि -अव्यय- indeed, surely, न -no, not, स्पर्शनम् - touching, श्रेयः- desirous,better शुभावहा- auspicious, lucky, अस्पर्शनम् - न स्पर्शनम् - न ज्ञतत्पुरुष स., वरम्-better

**शथ्या वस्त्रं चन्दनं चारुहास्यं वीणावाणी सुन्दरी या च नारी ।
न भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥२७४ ॥**

क्षुत्पिपासा-आतुराणाम्, शथ्या, वस्त्रम्, चन्दनम्, चारुहास्यम् वीणावाणी, या सुन्दरी नारी च न भ्राजन्ते। सर्वारम्भाः तण्डुल-प्रस्थ-मूलाः (भवन्ति) ॥

For the hungry and thirsty people, bed, clothes, sandalwood, charming smile, tunes of Veena and a beautiful woman do not appea (at all) ! (What is needed for) commencement of any work, is a measure-full of rice (great, delicious food) !

क्षुध् (क्षुधा)-hunger & पिपासा -thirst, क्षुधा च पिपासा च- क्षुत्पिपासा-द्वंद्व स. & क्षुत्पिपासाभ्यां आतुरः - क्षुत्पिपासातुरः -तृ. तत्पुरुष स., आतुराणाम् - ष. वि. ब. व. of आतुर-adjctv- afflicted, affected, suffering, वस्त्रम्-cloth, attire चन्दनम् -sandalwood, चारु-adjctv-pleasing, pretty, हास्यम्-smile all in न.लिं. प्र. वि. ए. व., शथ्या- bed, वीणा- Indian lute, a plucked string instrument वाणी- tune, sound, या-यद्-who, नारी-lady, woman, सुन्दरी-beautiful- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, न-no, not, भ्राजन्ते-वर्त. तृ. पु. ब. व. of भ्राज्-१ ग आ. प. - to shine, gleam, flash, glitter, सर्व-all, आरम्भ- beginning, commencement (सर्वः आरम्भाः- कर्मधारय स.), तण्डुल-rice, प्रस्थ- particular measure, मूल- basis, based, तण्डुलस्य प्रस्थः- तण्डुलप्रस्थः & तण्डुलप्रस्थस्य मूलः -तण्डुलप्रस्थमूलः both ष. तत्पुरुष स.

**स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला ।
मनसि च परितुष्टे कोर्थवान् को दरिद्रः ॥ २७५ ॥ भर्तृहरिकृत- नीतिशतक, श्लो.४५**

यस्य तृष्णा विशाला (अस्ति), सः हि दरिद्रः भवति।
(य:) मनसि परितुष्टे (भवति), कः अर्थवान् (अस्ति)? कः च दरिद्रः (अस्ति)?

The person with vast desires is indeed a poor person. For the one with satisfied mind, then who is rich and who is poor ? (There is no distinction.)

यस्य -whose ष. वि. ए. व. of यद् -who, which, what, तृष्णा -thirst & विशाला-large, vast both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of, सः, कः, अर्थवान् & दरिद्रः पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद् -he, she, it, किम् -who, अर्थवत्- rich, wealthy & दरिद्र poor, भवति-वर्त. त्. पु. ए. व. of भू to be, to exist, मनसि & परितुष्टे -both स. वि. ए. व. of मनस् (न. लिं.)-mind, परितुष्ट- well satisfied-क. भू धा. वि. of परि+तुष् (तुष -तुष्टि -४ ग. प. प. to get satisfied), contented, च-and.

**जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तत्राप्यधो गच्छतां,
शीलं शैलतटात्पत्त्वभिजनः संदह्यतां वह्निना ।
शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलं,
येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥२७६॥** -भृत्. नीति. श.

जाति: रसातलम् यातु । गुणगण: तत्र अपि अधः गच्छताम् । शीलम् शैल-तटात् पततु । अभिजनः वह्निना संदह्यताम् । शौर्ये वैरिणि वज्रम् आशु निपततु । नः केवलम् अर्थः अस्तु ! येन एकेन (अर्थेन) विना, इमे समस्ताः गुणाः तृण-लव-प्रायाः (भवन्ति) ॥

Let family lineage go to hell ! Let all good qualities sink even lower ! Let morality fall from the mountain slope ! Let family be burnt by fire ! Let (our) enemies quickly destroy (our) bravery with thunderbolt! Money is the only thing that matters to us! Without it, all these (those) qualities are as insignificant as pieces of grass!

जातिः, गुणगणः, अभिजनः रसातलम्, & अर्थः- all प्र. वि. ए. व. of जाति (स्त्री. लिं)- race, family, गुणगण- (पु. लिं) collective good qualities (गुणानाम् गणः- ष. तत्पुरुष स.), अभिजन-relatives, family, रसातल-रसा- hell, lower of infernal regions, तलम्- तलः base, lowness, रसायाः तलम् -ष. तत्पुरुष स. & अर्थ (पु. लिं) wealth, money (also means- object, purpose, desire etc), यातु, पततु, निपततु, अस्तु- all आज्ञार्थ त्. पु. ए. व. of या-याति २ ग. प. प. to go, पत्-पतति १. ग. प. प. to fall, नि+पत्- to fall down, अस्- अस्ति २ग. प. प. to be, तस्य- his, its ष. वि. ए. व. of तद्, गच्छताम्, संदह्यताम्- both आज्ञार्थ त्. पु. ब. व. of गम्- गच्छति to go & सं+दह् to burn (दह्- दहति १ ग. प. प. to burn), शीलम्- द्वि. वि. ए. व. of शील- character, morality, शैलतटात्- पं. वि. ए. व. of शैलतट-hill cliff (शैलस्य तटः- ष. तत्पुरुष स.), वह्निना-by fire, येन- by whom, एकेन - by alone- all पु. लिं, त्. वि. ए. व. of वह्नि, यद् & एक, शौर्ये- स. वि. ए. व. of शौर्य- valour, heroism, वैरिणि-पु. लिं, स. वि. ए. व. of वैरिन्- enemy, वज्रम्- A thunderbolt, the weapon of Indra, lightening, नः (अस्माकम्)-ours ष. वि. ब. व. of अस्मद् I, we, इमे- these, अमी-those, समस्ताः -all, entire, गुणाः -qualities, तृणलवप्रायाः - like bit of straw -all प्र. वि. ब. व. of इदम्, अदस्, समस्त, गुण & तृणलवप्राय-तृण- grass, लव-piece, bit, प्रायस्- अव्यय-likely, mostly, generally- तृणलव - तृणस्य लव - षष्ठी तत्पु. अधस्-below, down, तत्र-there, अपि- even, also, केवलम्-only, merely, solely, विना-without, except, आशु- quickly, soon-all - अव्यय indeclinable.

**अधो अधः पश्यतः कस्य महिमा न उपचीयते ।
उपरि उपरि पश्यन्तः सर्वैव दरिद्रति ॥२७७॥**

अधः अधः पश्यतः कस्य महिमा न उपचीयते। उपरि उपरि पश्यन्तः सर्वै एव दरिद्रति।॥

If one keeps looking downward, his status does not get elevated. When one looks upwards, everyone else feels poor (downgraded).

अधः(अधस) -below, down, under & उपरि-above, up, over- both-अव्यय-(indeclinable), पश्यतः- one who looks at & कस्य-whose- both ष. वि. ए. व. of पश्यत्- वर्त. धा. सा. वि. of वृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, look at & किम् -who, महिमा- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of महिमन्-greatness, dignity, status, न-no, not, उपचीयते - gets elevated, gets increased-कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप+चय् (चय्- चयते १ ग. आ. प. to go, move), पश्यन्तः-पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पश्यत्- वर्त. धा. सा. वि. of वृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, सर्वे- स. वि. ए. व. of सर्व all, every, एव -अव्यय-just, just so, only, दरिद्रति- gets poor. तृ. पु. ए. व. of दरिद्र- ना. सा. धातु.

**अन्यो हि नाश्वाति कृतं हि कर्म,
स एव कर्ता सुखदुःखभागी ।
यत्तेन किञ्चिद्भिर्कृतं हि कर्म,
तदश्वते नास्ति कृतस्य नाशः ॥२७८॥ महाभा. ३.२१३.२८**

कर्ता एव कृतम् कर्म अश्वाति । अन्यः (तत् कृतम्) न हि (अश्वाति) । सः (कर्ता) सुख-दुःख-भागी (भवति)। तेन यत् किञ्चित् हि कर्म कृतं, तद् (सः) हि अश्वते। कृतस्य नाशः न अस्ति॥

The doer alone enjoys the fruits of his deed, no one else. That doer alone experiences the good and bad consequences (of his deeds). Whatever little deed done by him, he alone earns its consequences. Deed does not get destroyed (without its consequences)

कृतम् -Done द्वि. वि. ए. व. of कृत & कृतस्य-ष. वि. ए. व. of कृत -क. भू. धा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, कर्म- प्र. वि. ए. व. of कर्मन् (न. लिं.)-work, deed, न-no, not, हि- अव्यय-indeed, surely, अन्यः; सः, कर्ता, नाशः - all-प्र. वि. ए. व. of अन्य-other, तद् -he, कर्तु- doer, नाश- disappearance, loss, ruin, अश्वाति & अश्वते वर्त. तृ. पु. ए. व. of अश् १ ग. प. प. to eat & ५ ग. आ. प.- to earn, enjoy, एव-अव्यय- alone, just, just so, सुख- happiness, दुःख-sorrow, भागी-प्र. वि. ए. व. of भागिन्-adjctv-sharer, owner, सुखम् च दुःखम् च - सुखदुःखम् -द्वंद्व स. -सुखदुःखाणाम् भागी -सुखदुःखभागी- ष. तत्पुरुष स., यत् (यद्)-which, किञ्चित्- whatever little, हि-अव्यय- indeed, alone, surely, तेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्-he, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस् २ ग प. प.- to be.

**अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं, सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः, कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥२७९॥ पञ्चतन्त्रम् मित्रभेदः**

दैवरक्षितम् अरक्षितिम् (जनः) तिष्ठति, (परन्तु), दैवहतम् सुरक्षितम् (जनः) विनश्यति । वने विसर्जितः अनाथः (बालः) अपि जीवति। गृहे कृत-प्रयत्नः (बालः) अपि विनश्यति ॥

Protected by the destiny, an unprotected person survives, while the well protected may perish with bad luck. Abandoned in the forest, an orphan may survive, whereas (the child) at home, may not survive, despite of all efforts!

दैव-adjctv-relating to God, Divine, fate, रक्षितम् -protected -प्र. वि. ए. व. of रक्षित -क. भू. धा. वि. of रक्ष-
रक्षति १ ग. प. प. to protect, दैवेन रक्षितम् -दैवरक्षितम्- तृ. तत्पुरुष स., अररक्षितिम्- न रक्षितम् -नज्ञतपुरुष स.,
तिष्ठति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of स्था- १ ग. प. प. to stand, stay, हतम्- क. भू. धा. वि. of हन्-हन्ति २ ग. प. प. to
kill, destroy, दैवेन हतम्-दैवहतम्- तृ. तत्पुरुष स., सुरक्षितम् -well protected-सु -अव्यय-it is used as prefix to
denote well, good, excellent, beautiful, विनश्यति-gest destroyed, perish- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+नश् (नश् -
नश्यति ४ ग. प. प., वने & गृहे-स. वि. ए. व. of वन (न. लिं.) forest & गृह-(न. लिं.) house, विसर्जितः & अनाथः
-both प्र. वि. ए. व. of विसर्जित - abandoned, dismissed, left -क. भू. धा. वि. of वि+सर्ज्-(सर्ज् -सर्जति १ ग. प.
प. to acquire, earn) & अनाथ- orphan-न नाथः - नज्ञतपुरुष स., अपि -अव्यय-also, even, जीवति-वर्त. तृ. पु. ए.
व. of जीव् - १ ग. प. प. to live, survive, कृत-done- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do,
make, प्रयतः -effort, कृतः प्रयतः-कृतप्रयतः - कर्मधारय स.

**कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।
तथापि सुधियश्चार्याः सुविचार्यैव कुर्वते ॥२८०॥**-चाणक्य नी. द. १३ .१७

पुंसाम् फलम् कर्मायत्तम् (भवति)। (पुंसाम्) बुद्धिः कर्मानुसारिणी (अस्ति)। तथा अपि सुधियः च आर्याः सुविचार्य एव
कुर्वते।

The achievement of men is dependent on the action and their intellect follows their action. Even then, the wise and great persons, do the work after thoroughly considering their action.

कर्मायत्तम्, फलम्, बुद्धिः & अनुसारिणी all प्र. वि. ए. व of कर्मायत्त (न. लिं)-depending on action, कर्मणा
आयत्त-तृ. तत्पुरुष स., कर्मन् - action, effort, आयत्त - being in, resting on, dependent on (धातु. सा. नाम of
आ+यत् १ ग. आ. प. to strive, attempt), फल (न. लिं) result, fruit, बुद्धि (स्त्री. लिं) intellect, knowledge,
अनुसारिन् (स्त्री. लिं), follower, पुंसाम्-ष. वि. ब. व. of पुंस्- man, तथापि- तथा+अपि still, even then, सुधियः &
आर्याः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व of सुधी -wise, intelligent & आर्य venerable, respectable, honourable, noble,
सुविचार्य-पूर्व. का. वा. धा. सा. अव्यय of सु+वि+चर्- to take into account or to consider thoroughly (चर्
चरति १. ग. प. प. to walk, move), एव-अव्यय just, exactly, only, कुर्वते-वर्त. तृ. पु. ब. व. of कृ करोति-कुरुते
८ ग. उ. प. to do

**ग्रहाणां चरितं, स्वप्नो, अनिमित्तान्युपयाचितम् ।
फलन्ति काकतालीयं, तेभ्यः प्राज्ञा न बिभ्यति ॥ २८१ ॥**

ग्रहाणाम् चरितम्, स्वप्नः, अनिमित्तानि, उपयाचितम् च काकतालीयम् इव फलन्ति ।
(किन्तु) प्राज्ञाः तेभ्यः न बिभ्यति ॥

(All incidents like) Planetary movement, dream, omens and a prayer, show results just like (the
accidental) "Crow -Palm Branch (maxim)" ! Wise people are not afraid by them.

काकतालीयन्याय - This maxim tells the accidental occurrence of a palm fruit falling on the head of a
crow or the branch itself breaking apart, at the very moment it sits on it.

ग्रहाणाम् -ष. वि. ब. व. of ग्रह-planet, चरितम् स्वप्नः, उपयाचितम्, काकतालीयम् - all प्र. वि. ए. व. of चरित- movement -क. भू. धा. वि. of चर्-चरति १ ग. प. प. to move, go, स्वप्न-dream, उपयाचितम् -vow, prayer- -क. भू. धा. वि. of उप+याच् (याच्-याचते १ ग. आ. प. to beg, pray-all in न. लिं., काकतालीयम्- an accident, a happening taking place unexpectedly -काकः -crow, ताल- Palm tree- तालीय-Palm tree branch, अनिमित्तानि & प्राज्ञः -प्र. वि. ब. व. of अनिमित्त-bad omen, (निमित्त-omen), न निमित्त-नज्ञत्युरुष स. & प्राज्ञ- wise, learned, फलन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of फल-फलति १ ग. प. प. to bear fruit, yield result, तेभ्यः - for those- तृ. च. वि. ब. व. of तद् that, it, न- no, not., बिभ्यति- get frightened- तृ. पु. ब. व. of भी-बिभेति ३ ग. प. प. to fear, be afraid of.

**धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे
भार्या गृहद्वारि जनः शमशाने ।
देहश्चितायां परलोक मार्गं
कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥२८२ ॥**

कर्मानुगः जीवः एकः परलोक मार्गं गच्छति, (त्यक्त्वा) भूमौ धनानि, गोष्ठे पशवः, भार्या गृहद्वारि, जनः शमशाने, देहः चितायाम् च ।

One's आत्मा (Soul) alone travels to the other world, following his deeds (कर्म); (leaving behind) money (buried) in ground, cattle in the shed, wife at the door, people at crematorium and body on the funeral pyre,

भूमौ, गोष्ठे, गृहद्वारि, शमशाने, चितायाम् - all स. वि. ए. व. of भूमि-(स्त्री. लि.)-earth, गोष्ठम् (न. लिं)- cowpen, गृहद्वार-(स्त्री. लि.)- Door of a house, गृहस्य द्वार- ष. तत्पुरुष स., शमशान (न. लिं) -crematorium, चिता-(स्त्री. लि.) -funeral pyre, धनानि & पशवः -both प्र. वि. ब. व. of धन (न. लिं)-money, wealth & पशु-पु. लिं. animal, cattle, भार्या-wife-स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., जनः -people, देहः-body, कर्मानुगः - follower of deeds-(कर्मणि अनुगच्छति इति - उपपद तत्पुरुष स.), जीवः- soul, एकः -single, alone, all पु. लि. प्र. वि. ए. व., च - and परलोकमार्ग-पु. लि. स. वि. ए. व. of परलोकमार्ग- way to the other world, परः लोकः- परलोकः - वि.पु.प.कर्मधारय स. परलोकस्य मार्गः -ष. तत्पुरुष स., गच्छति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of गम् १ ग. प. प. to go, travel

**मनसा चिन्तितं कार्यं वाचा नैव प्रकाशयेत् ।
मन्त्रेण रक्षयेद् गूढं कार्यं चाऽपि नियोजयेत् ॥ २८३ ॥** -चाणक्य नीति

मनसा चिन्तितम् कार्यम् वाचा न एव प्रकाशयेत्। (तद्) गूढम् मन्त्रेण रक्षयेद् , कार्यं च अपि नियोजयेत्।

Work planned in mind should not be announced. The secret should be protected by plans and deployed in execution of work.

मनसा, वाचा, मन्त्रेण all तृ. वि. ए. व. of मनस्-न. लिं -mind, thought, वाच्-स्त्री. लिं. talk, speech, मन्त्र- plan, secret, चिन्तितम्, कार्यम्, गूढम्-all द्वि. वि. ए. व. of चिन्तित-planned, thought of- क. भू. धा. वि. of चिन्त्- चिन्तयति-ते- १० ग. उ. प. to think, consider, कार्य (also कर्तव्य, करणीय, कृत) work-(कर्मणि वि. धा. सा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प.), गूढ-secret क. भू. धा. वि. of गूहति-ते १८ ग. उ. प. to hide, keep secret, न- no,

not, एव-अव्यय-just, just so, प्रकाशयेत् -to display, reveal, रक्षयेद् -to protect, नियोजयेत्- to put effort, plan-all प्रयोजक विधर्थं तृ. पु. ए. व. of प्र+काश् (काश्-काशति-ते, काशयति-ते १,४, ग, उ. प.), रक्ष-रक्षति १ ग. प. प. & नि+युज् (युज्-युनक्ति-युनक्ते ७ ग. उ.प.), कार्यं स. वि. ए. व. of कार्यं, च -and, अपि-also, and

A Popular saying : मनसा चिन्तितं कार्यं दैवमन्यत्र योजयेत् ! Man purposes and God disposes

**मंत्रे तीर्थे द्विजे दैवे, दैवजे भेषजे गुरौ ।
यादशीं भावनां कुर्यात्, सिद्धिर्भवति तादशी ॥२८४॥**

यादशीं भावनां, मंत्रे, तीर्थे, द्विजे, दैवे, दैवजे, भेषजे, गुरौ, कुर्यात्, तादशी सिद्धिः भवति।

A successful outcome results according to the (level of) trust one has in a sacred hymn, in holy place, in a brahmin, in God, in a divine person, in a doctor or in a teacher.

(This Subhashit assumes that they are all trustworthy and one does not trust anybody blindly!)

मंत्रे, तीर्थे, द्विजे, दैवे, दैवजे, भेषजे & गुरौ- all स. वि. ए. व of मंत्र-hymn, sacred prayer, तीर्थ-holy place, place of pilgrimage, द्विज- 'twice born', a brahman or any body that has undergone उपनयन संस्कार, दैव- relating to God, destiny, दैवज्ञ-astrologer, fortune-teller, Divine person भेषज- a Doctor, गुरु- teacher, यादशीम् & भावनाम् - स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of यादशी-(adjctv-स्त्री. लिं) what like, of which sort & भावना- feeling, belief, कुर्यात् -विधर्थं तृ. पु. ए. व. प. of कृ -करोति-कुरुते ८ ग. उ. प.- to do, सिद्धिः - accomplishment, success, तादशी (adjctv-स्त्री. लिं)- likewise, similar, भवति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू - १ ग. प. प.

**यथा हि एकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति॥२८५॥ - हितोपदेश**

यथा रथस्य गतिः, एकेन चक्रेण हि, न भवेत्, (तथा) एवम् विना पुरुषकारेण दैवं न सिध्यति।

Just like a chariot cannot run with a single wheel, success cannot be achieved without human effort.

रथस्य-पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of रथ-chariot, एकेन, चक्रेण & पुरुषकारेण - all तृ. वि. ए. व. of एक- one, single, चक्र- wheel, पुरुषकार-human effort, exertion -कार-कारी (स्त्री. लिं)-adjctv at the end of compound means -making, doing, performing, यथा- अव्यय- like, just like, हि- अव्यय-indeed, surely, ने-no, not, गतिः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of गति- movement, भवेत्-विधर्थं तृ. पु. ए. व. of भू भवति १ ग. प. प. to be, to happen, एवम्- like, similar to & विना-without, except-both-अव्यय; दैवम्- fate, fortune, luck, success सिध्यति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of सिध्- ४ ग. प. प. to achieve, fulfil, accomplish.

**यथा धेनुसहस्रे वत्सो गच्छति मातरम्।
तथा यच्च कृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति॥२८६॥ -महा.भा. -अनु & शान्ति, चा. नीति १३/१४**

यथा वत्सः धेनुसहस्रेषु (स्व)मातरम् (एव) गच्छति, तथा यद् च कर्म कृतम् , (तद्) कर्तारम् अनुगच्छति।

Just like a calf goes to its (own) mother among (a herd of) thousands of cows, any doer's (own) deed (karma), whatever it is, (invariably) follows him/her.

धेनुसहस्रेषु -स. वि. ब. व. of धेनुसहस्रम् - सहस्राणि धेनवः समाहारः इति - संख्यावाचक बहुवीहि स.- A herd of thousands of cows, वत्सः, कर्म & कृतम्- all प्र. वि. ए. व. of वत्स-पु. लिं. calf, the young of a animal, child, son, कर्मन् -न. लिं-deed, doing & कृत- न. लिं done-क. भू. धा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, यथा-like, similar to & तथा- in the same way, like that- both अव्ययः मातरम् & कर्तारम्- both द्वि. वि. ए. व. of मातृ-स्त्री. लिं-mother & करृ-पु. लिं-doer गच्छति, अनुगच्छति -वर्त. तृ. पु. ए. व. of गम् -१ ग. प. प. to go, अनु+गम्- to follow यद् -which, what, च-and.

**वहौ विशुद्धामपि जानकीं तां
जहौ वनान्ते किल रामचन्द्रः।
सा किं न शुद्धा स च किं न वेत्ता
बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥२८७॥**

जानकीम् वहौ विशुद्धाम् अपि, रामचन्द्रः ताम् वनान्ते किल जहौ। किम् सा न शुद्धा (बभूव) ? किम् सः च न वेत्ता (बभूव)? केवलम् ईश्वरेच्छा बलीयसी॥

Lord Ram abandoned Seeta to the forest, even after she was verified to be pure through the fire test. Was she not pure? Did he not know that? (Ultimately) God's will alone is supreme.

रामचन्द्रः, सः & वेत्ता- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of रामचन्द्र, तद् -he & वेत्तु- knower (also means husband, a sage), जानकीम्, ताम् & विशुद्धाम्-स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जानकी, तद् -she & विशुद्धा-adjctv-purified, cleansed (विशुद्ध-क. भू. धा. वि. of विशुद्ध-शुध्यति ४ ग. प. प. to become pure, purified), वहौ-पु. लिं. स. वि. ए. व. of वहि-fire, अपि-अव्यय-also, even, वन-forest, अन्ते-अव्यय- in the end, inside, within, वनस्य अन्ते -वनान्ते -ष. तत्पुरुष स., किल-अव्यय-indeed, surely, जहौ-परोक्ष भूत. तृ. पु. ए. व. of हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon, किम् -what, which, whether, सा & शुद्धा-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्-she & शुद्धा- pure, न-no, not, केवलम् -अव्यय- only, merely, solely absolutely, ईश्वरेच्छा & बलीयसी both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of ईश्वरेच्छा- will of God-ईश्वरस्य इच्छा- ष. तत्पुरुष स. & बलीयस-adjctv-powerful, stronger. बभूव - परोक्ष भूतकाल तृ. पु. ए. व. of : भू-(भवति) -१. प. - to be

**हेमः कुरंगो न कदापि दृष्टः, असंभवं हेममृगस्य जन्म।
तथापि रामो लुलुभे मृगाय, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ २८८ ॥ अथवा**

**न भूतपूर्वं न कदापि वार्ता, हेमः कुरंगो न कदापि दृष्टः।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य, विनाशकालेविपरीत बुद्धिः ॥**

(केन अपि) हेमः कुरंगः न कदापि दृष्टः (अस्ति) । हेममृगस्य जन्म असंभवम् (भवति)। तथा अपि रामः मृगाय लुलुभे। विनाशकाले (जनस्य) बुद्धिः विपरीता (भवति) ॥ अथवा

हेमनः कुरञ्जस्य वार्ता न कदापि न भूतपूर्व (आहुः) । (केन अपि) हेमः कुरंगः न कदापि दृष्टः (अस्ति) । तथापि रघुनन्दनस्य तृष्णा (बहुली अभवत) । विनाशकाले (जनस्य) बुद्धिः विपरीता (भवति) ॥

Golden deer is never seen by anybody. (Nobody has ever heard of golden deer) . Birth of a golden deer is impossible. Even then Rama coveted for the (golden) deer (at the behest of Seeta). (He was too greedy to capture him). (Alas!) At the time of an impending disaster, one's mind behaves (acts) irrationally.

हेमः & हेममृगस्य -both न. लिं. ष. वि. ए. व. of हेमन्-gold & हेममृग- golden deer-(हेम मृगः:-हेममृगः:- कर्मधारय स.), कुरंगः, दृष्टः & रामः -all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of कुरंग-deer, दृष्ट-seen (क. भू. धा. वि. of दृष्ट-पश्यति १ ग. प. प. to see) & राम, न- no, not - न कदापि- never (कदा-when (अव्यय)-कदा+अपि- means 'at times' or 'sometimes'), जन्म -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of जन्मन्, असंभवम्- impossible (न संभवम्- नज्ञतत्पुरुष स.), तथा अपि- even then, मृगाय-न. लिं. च. वि. ए. व. of मृग- deer, animal, लुभ्यते-परोक्ष भूत. तृ. पु. ए. व. of लुभ्यते-लुभ्यति ४ ग. प. प. to desire eagerly, covet, विनाशकाले- स. वि. ए. व. of विनाशकाल-time of ruin/disaster- विनाशः कालः - कर्मधारय स ; विपरीतबुद्धिः- disagreeable/ irrational mind (विपरीता बुद्धिः - कर्मधारय स.)

उद्यमः, साहसं, धैर्य, बुद्धिः, शक्तिः, पराक्रमः ।
षड्ते यत्र वर्तन्ते तत्र दैवं (देवः) सहायकृत् ॥२८९॥

एते षड् गुणाः - उद्यमः, साहसम्, धैर्यम्, बुद्धिः, शक्तिः, पराक्रमः- यत्र वर्तन्ते, तत्र दैवं (देवः) सहायकृत् (भवति) ॥

Where the following six qualities exist, the Destiny (or God) is always helpful!
- Diligence, daring nature, fortitude, intelligence, strength and valour

उद्यमः- diligence, firm resolve, साहसम् -forceful, daring nature, धैर्यम्- firmness, fortitude, बुद्धिः- intelligence, शक्तिः-strength, पराक्रमः valour- all in प्र. वि. ए. व., एते & षड् both प्र. वि. ब. व. of एतद्-this & षष्ठ- six, यत्र -where & तत्र-there -both-अव्यय, वर्तन्ते & विद्यन्ते-वर्त. तृ. पु. ब. व. of वृत्-वर्तते १ ग आ. प. & विद्-विद्यते ४ ग. आ. प- to exist, to be, दैवम्- destiny, fate, related to God, देवः- God, सहायकृत् & सहायकम्- helpful, of assistance, obliging, (सहायम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स.) all in प्र. वि. ए. व.

न देवो विद्यते काष्ठे न पाषाणे न मृण्यये ।
भावे हि विद्यते देवस्तस्माद्दावो हि कारणम् ॥२९०॥ चाणक्य नीति ८.११

देवः काष्ठे न विद्यते, न पाषाणे (विद्यते), न मृण्यये (विद्यते) । देवः (तु) भावे हि विद्यते। तस्मात् भावः हि कारणम् (भवति) ॥

God does not exist in wood, neither in stone, nor in idol made of clay. God indeed exists in our beliefs and feelings. Hence, only the devotion matters (not the material).

काष्ठे, पाषाणे, मृण्मये, भावे- all in स. वि. ए. व. of काष्ठ- wood, पाषाण-stone, मृण्मय- made of mud (मृद्-स्त्री. लिं.-clay, mud - मय-adjctv- an affix used to indicate 'made of 'full of'), भाव- belief, feeling , न- no, not, विद्यते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद्- ४ ग. आ. प. to be, to exist, देवः- God & भावः -feeling, belief पु. लिं & कारणम्-purpose, that which matters-न. लिं. all in प्र. वि. ए. व. हि- अव्यय-indeed, surely, तस्मात् - that is why, from that,-पं. वि. ए. व. of तद् -that

**हेमः पुष्पाणि निर्मातुं बहवः सन्ति शिल्पिनः ।
तत्र सौरभनिर्माणे चतुरः चतुराननः ॥२९१ ॥**

हेमः पुष्पाणि निर्मातुं बहवः शिल्पिनः सन्ति । तत्र सौरभ-निर्माणे चतुराननः (एव) चतुरः (अस्ति) ॥

There are many craftsmen available to make flowers of gold. (But) Lord Brahma (alone) is skilled in making them fragrant !

हेमः- of gold न. लिं. ष. वि. ए. व. of हेमन्-gold, पुष्पाणि, शिल्पिनः & बहवः- प्र. वि. ब. व. of पुष्पम्-न. लिं. - flower, शिल्पिन्-पु. लिं.-artisan, one who is skilled in art & बहु-many, निर्मातुम्- हे. तुमन्त धा. सा. अव्यय of निर्+मा- to make, produce (मा-माति २ ग. प. प. to measure), सन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of अस् २ ग. प. प. to be, to exist, तत्र-अव्यय- there, that place, सौरभ- fragrance, निर्माण- production (derived from निर्+मा- to make), सौरभनिर्माणे- स. वि. ए. व. of सौरभनिर्माण- सौरभस्य निर्माणम्- ष. तत्पुरुष स., चतुराननः- Brahma-चतुराणि आननानि यस्य सः (ब्रह्मा)- बहुव्रीहि स., चतुरः - प्र. वि. ए. व. of चतुर- expert, skilled

**शः कार्यमद्य कुर्वीति, पूर्वाङ्गे चापराह्लिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः, कृतं वास्य न वा कृतम् ॥२९२ ॥** -महाभा. शान्ति, अध्याय २७७

(मनुजेन) शः कार्यम् अद्य कुर्वीति। अपराह्लिकम् च पूर्वाङ्गे (कार्यम्)।
अस्य कृतम् वा न वा कृतम्, मृत्युः न हि प्रतीक्षते॥

Tomorrow's work should be done today. The afternoon's work should be done in the forenoon.
If it is done or not done the, Death does not wait (for anyone).

शः (श्वस)-tomorrow & अद्य- today- both-अव्यय, कार्यम्-द्वि. वि. ए. व. of कार्य (कृत्य, करणीय, कर्तव्य) -work, job-क. विधर्थ. धा. सा. वि. & कृतम् done क. भू. धा. वि. -of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, कुर्वीति- विधर्थ आ. प. तृ. पु. ए. व. of कृ-to do, अपर-after, other, अपर+अङ्गः-अपराह्ल-afternoon, अपराह्लिकम्- प्र. वि. ए. व. of अपराह्लिक-what is to be done done in the afternoon, च-and, पूर्वाङ्गे-स. वि. ए. व. of पूर्वाङ्गे (पूर्व+अङ्गः)- forenoon, अस्य- its -ष. वि. ए. व. of इदम् -it, वा- or, न- no, not, मृत्युः- प्र. वि. ए. व. of मृत्यु- death, हि- surely, indeed, प्रतीक्षते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्रति+ईक्ष्- to await (ईक्ष्- ईक्षते १ ग. आ. प. to see, look)

**अहन्यहनि भूतानि गच्छन्ति यममन्दिरम् ।
शेषा जीवितुमिच्छन्ति किमाश्वर्यमतः परम् ॥२९३ ॥** महाभा. ३.३१४.११८

" भूतानि अहनि अहनि यममन्दिरम् (इह यमालयम्) गच्छन्ति, शेषाः जीवितुम् इच्छन्ति।
अतः परम् आश्वर्यम् किम् (अस्ति)? "

"Living beings go to Yam-Loka (die) every day. Those surviving, wish (think) that they will live (forever) ! What else is more surprising than this? "

भूतानि & शेषाः -प्र. वि. ब. व. of भूतम् (न. लिं)-Living being (भूत-क. भू. धा. वि. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist) & शेष (पु. लिं)-adjctv-balance, remaining-, अहनि-स. वि. ए. व. of अहन्-न. लिं-a day अहनि अहनि-day in and day out -every day, यममन्दिरम्- house of Yama-God of Death-द्वि. वि. ए. व. of यममन्दिर,-(यमस्य मन्दिर- ष. तत्पुरुष स.), गच्छन्ति & इच्छन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go & इष-इच्छति ६ ग. प. प. to wish, desire, जीवितुम्- to live-हे. तुमन्त धा. सा. अव्यय of जीव्- जीवति- १ ग. प. प. to live, अतः (अतस्)- अव्यय- than this, from this, परम्-beyond, over, किम्-what, which, आश्वर्यम्-surprise.

न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति ।

अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान् ॥२९४॥ - नित्यनीतिः १९१

न कश्चित् अपि जानाति, कस्य श्वः किम् भविष्यति। अतः बुद्धिमान् श्वः करणीयानि, अद्य एव कुर्यात्।

No one knows what will happen to whom tomorrow ! Therefore, the wise should do tomorrow's work today! (especially, if the work is a good one- शुभस्य शीघ्रम् !)

कश्चित्- कः+चित् - whoever- न कश्चित्- no one, अपि-अव्यय-even, also, जानाति-वर्त. प.प. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा-जानाति -जानीते १ ग. उ. प. to know, कस्य-whom & किम् -what ष. & प्र. वि. ए. व. of किम्-what, which, श्वः (श्वस)-tomorrow & अद्य-today -both-अव्यय, भविष्यति-प्र. भविष्य. तृ. पु. ए. व. of भू. भवति १ ग. प. प. to happen, to be, अतः (अतस्)-अव्यय-therefore, बुद्धिमान् -the knowledgeable, wise, करणीयानि-न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of करणीय work, job (कृत्य, कार्य, कर्तव्य) क. वि. धा. सा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, एव-अव्यय- only, just so, कुर्यात्-विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of कृ-to do.

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं वित्तैर्हनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः ।

जराजीर्णेरङ्गैर्नट इव वलीमण्डिततनुर्नरः संसारान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् ॥२९५॥

भतुहरि. वैराग्यशतक

नरः क्षणम् बालः भूत्वा, क्षणम् अपि कामरसिकः युवा (भूत्वा), क्षणम् वित्तैः हीनः (भूत्वा), क्षणम् अपि च संपूर्णविभवः (भूत्वा), जरा-जीर्णः अङ्गैः नटः इव वली-मण्डित-तनुः संसारान्ते यम-धानी-जवनिकाम् विशति।

A man, becoming a child for a moment, again a lustful youth for a moment, a destitute now for a while and then in full abundance, when diseased in all limbs by age and wrinkled all over the body, just like an actor, at the end of his role, goes behind the curtains of abode of Death (makes an exit)

नरः, बालः, युवा, कामरसिकः, हीनः, संपूर्णविभवः, नटः, वलीमण्डिततनुः-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of नर-man, person, बाल-child, युवन्-youth (युवा युवानौ युवानः), कामरसिक-lustful, libidinous (कामः-love, desire, रसिक-adjctv-finding pleasure- कामे रसिकः-तृ. तत्पुरुष स.), हीन- deprived of (क. भू. धा. वि. of हा-जहाति

- २ ग. प. प. to leave, abandon), संपूर्णविभव-*full abundance*-(संपूर्णः विभवः- कर्मधारय स.), नट- actor, वलीमण्डिततनु -body full of wrinkles (वली-स्त्री. लिं.-wrinkle, fold, मण्डित-adorned, full of-क. भू धा. वि. of मण्ड-मण्डति १ ग. प. प. to adorn, तनु -body -वलीभिः मण्डित- वलीमण्डित-तृ. तत्पुरुष स.-वलीमण्डितः तनुः- वलीमण्डिततनुः - कर्मधारय स.), क्षणम् -a moment, a while, भूत्वा-becoming- त्वान्त धा. सा. अव्यय of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, वित्तैः, जराजीर्णैः, अङ्गैः all तृ. वि. ब. व. of वित्तम्-money, wealth, जराजीर्ण- worn out by old age, (जरया जीर्णः -तृ. तत्पुरुष स.), अपि-also, again, च-and, इव-like, संसारान्ते-स. वि. ए. व. of संसारान्ते-end of life- (संसार- life, family, अन्त-*end* -संसारस्य अन्तः- ष. तत्पुरुष स.), यमधानीजवनिकाम्-द्वि. वि. ए. व. of यमधानीजवनिका- curtain of Yama's abode-यमः-God of death, धानी-seat, abode, जवनिका- cutain, screen- यमस्य धानी-यमधानी-यमधान्या: जवनिका-यमधानीजवनिका- both ष. तत्पुरुष स.), विशति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of विश ६ ग. प. प. to go, to rest, to enter

**महता पुण्यपण्येन क्रीता इयं कायानौः त्वया।
पारं दुःखोदधेः गन्तुं तर यावद्व भिद्यते ॥२९६॥**

त्वया , इयम् कायानौः, दुःखोदधेः पारम् गन्तुम्, महता पुण्यपण्येन, क्रीता (अस्ति)। (एता) यावत् न भिद्यते, (त्वम् दुःखोदधीम्) तरा।

You bought your body, as if it were a boat, to cross this 'sea full of miseries' in exchange of all your 'past good deeds'. Crossover, before it breaks !

इयम्, कायानौः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम् -she & कायानौ - boat called body (नौः नावौ नावः -काया एव नौः - कर्मधारय स.), त्वया-by you तृ. वि. ए. व. of युष्मद्-you, दुःखोदधेः-ष. वि. ए. व. of दुःखोदधि- sea of miseries (दुःखानाम् उदधिः - ष. तत्पुरुष स.), पारम् -end, opposite side, गन्तुम् - to go - हे. तुमन्त. धा. सा. अव्यय of गम् गच्छति- १ ग. प. प. to go, महता - by great & पुण्यपण्येन-by price of good deeds--both तृ. वि. ए. व. of महत्-adjctv- great, huge & पुण्यपण्य, पुण्य- good deeds, पण्य -क.भ.धा.वि. of पण -१.आ. पणते, पणिते, - to buy, purchase, barter (पुण्यः एव पण्यः - कर्मधारय स.), क्रीता-bought -क. भू धा. वि. of क्री- क्रीणाति-क्रीणीते- १ ग. उ. प. to buy, purchase, यावत् -अव्यय- till, till that time, न-*no*, not, भिद्यते- gets broken-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of भिद्- भिनक्ति-भिंते ७ ग. उ. प. to break, cleave, तर-आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of तृ-तरति-१ ग. प. प. to crossover, float.

**मृत्योः बिभेषि किं बाल, न स भीतं विमुच्चति ।
अद्य वा अब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥२९७॥**

बाल, मृत्योः किम् बिभेषि ? सः भीतम् न विमुच्चति। अद्य वा अब्दशतान्ते वा मृत्युः वै प्राणिनाम् ध्रुवः (अस्ति) ॥

Oh my child (Oh stupid), why are you afraid of Death? He is not going to leave those, who are scared of him ! Today or after a hundred years, death is certain for the living beings.

बाल-सं. वि. ए. व. of बाल-child, boy, stupid, fool मृत्योः ष. वि. ए. व. of मृत्यु-death, किम् -why, बिभेषि-सा. (द्वि.) भविष्य द्वि. पु. ए. व. of भी-बिभेति ३ ग. प. प. to be afraid of, to get scared, fear, सः, मृत्युः & ध्रुवः all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, मृत्यु-death & ध्रुव- perpetual, fixed, certain, भीतम् -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भीत-

scared, frightened - क. भू. धा. वि. of भी- ३ ग. प. प., न-no, not, विमुच्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+मुच् - to leave, to liberate (मुच् -मुच्चति-ते ६ ग. उ. प., अद्य-today, वा-or, and-both -अव्यय, अब्दम्- a year शतम्- hundred, शतम् अब्दानि- अब्दशतम्-संख्याबहुव्रीही, अन्ते -स. वि. ए. व. of अन्त- end, -अब्दशतस्य अन्तः: अब्दशतान्तः: end of hundred years, वै-अव्यय-surely, प्राणिनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of प्राणिन्-living being.

**यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥२९८॥ - महाभारत**

यथा काष्ठं च काष्ठं च महोदधौ समेयाताम्, समेत्य च व्यपेयाताम्, तद्वत् (इह पृथिव्याम्), भूतसमागमः, (समेत्य च व्यपेयाताम्) ॥

Just like two logs may come together in a big ocean and then separate, so does the association of the living beings (in this world) !

महोदधौ- स. वि. ए. व. of महोदधि- big ocean- (महान् उदधिः- कर्मधारय स.), यथा-अव्यय-like what, similar to, काष्ठम्- piece of wood, log, च-and, समेयाताम् & व्यपेयाताम्- विध्यर्थ तृ. पु. द्वि. व. of सम्+इ- to come together, meet & वि+अप+इ- to depart, get separated, (इ-एति २ ग. प. प. to go, to go towards, तद्वत् -तत् वत् -like wise, भूत-living being (this word also means -existing, a son, a child, a spirit, ghost, an element & so on)-क. भू. धा. वि. of भू-भवति- १. ग. प. प. to be, exist, समागमः -gathering, meeting- भूतानाम् समागमः -भूतसमागमः - ष. तत्पुरुष स., समेत्य-after meeting-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सम्+इ-to meet

**सा रम्या नगरी महान् स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्
पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिषत् ताः चन्द्रबिम्बाननाः।
उद्वृत्तः स च राजपुत्रनिवहः ते वन्दिनः ताः कथाः
सर्वं यस्य वशात् अगात् स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः ॥२९९॥ -भतृहरि-वै. शतक**

सा रम्या नगरी ! सः महान् नृपतिः ! तद् च सामन्तचक्रम् ! पार्श्वे सा च तस्य विदग्धपरिषत् ! ताः चन्द्रबिम्बाननाः ;!
सः च उद्वृत्तः राजपुत्रनिवहः ! ते वन्दिनः ! ताः कथाः !!!
यस्य वशात् सर्वम् स्मृतिपथम् अगात्, तस्मै कालाय नमः |

That beautiful city (Ujjain),,), that great King (Vikramaditya), that group of (subordinate) kings, that assembly of scholars by his side, those beautiful women, that group of ranking princes, those messengers and those (magnificent) stories !! (Alas), All those (beautiful things) are now just a memory ! Under whose control all those memories are , Salutations to that Time !

सा (तद्)-she, रम्या- beautiful, नगरी- city, all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व; विदग्धपरिषत् - assembly of scholars - विदग्धः- wise, learned- क. भू. ध. वि. of वि+दह् (दह्-दहति १ ग. प. प. to burn),, सः (तद्)-he, महान् (महत्)-great, नृपतिः -King, उद्वृत्तः -haughty, proud -क. भू. ध. वि. of उद्+वृत् (वृत् -वर्तते १आ. प. to be, to exist), उद् (अव्यय) - a prefix denoting superior, rank, power, on, above राजपुत्रनिवहः -group of princes (राजः- पुत्रः- राजपुत्रः, राजपुत्राणाम् निवहः -राजपुत्रनिवहः, both ष. तत्पुरुष स., निवह -collection, group)- all in पु. लिं.

प्र. वि. ए. व., तद्-that, सामन्तचक्रम् -group of feudatory (tributary) kings (सामन्त-feudatory king, चक्रम् - circle, group, सामन्तानाम् चक्रम्- ष. तत्पुरुष स.)-both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पार्श्व-स. वि. ए. व. of पार्श्व-side, तस्य-his & यस्य -whose-both ष. वि. ए. व. of तद् & यद्, च-and, तोः (तद्) & चन्द्रबिम्बानना: (चन्द्रस्य बिम्बः - चन्द्रबिम्बः-ष. तत्पुरुष स. चन्द्रबिम्बः इव आननः यस्य सा- चन्द्रबिम्बानना-बहुव्रीही स.), Beautiful woman with moon like round face; कथाः-stories- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व., ते (तद्)-they & वन्दिनः (वन्दिनः) bards, heralds, messengers both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., वशात् -पं. वि. ए. व. of वश- control, सर्वम्-all, entire, स्मृति-स्त्री. लिं.-memory, recollection, पथम्-road, reach, स्मृतेः पथम् -स्मृतिपथम् - Memory road -ष. तत्पुरुष स., अगात् -सामान्य (तृ.) भूत. तृ. पु. ए. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, कालाय & तस्मै-च. वि. ए. व. of काल-time, fate, destiny & तद्- he, it, नमः (नमस्) -अव्यय-salutations, a bow

**द्राक्षा म्लानमुखी जाता, शर्करा चाशमतां गता ।
सुभाषितरसस्याग्रे, सुधा भीता दिवं गता ॥३००॥** -सुभाषितरत्नभाण्डागार

सुभाषितरसस्य अग्रे, द्राक्षा म्लान-मुखी जाता, शर्करा च अशमताम् गता, सुधा भीता दिवं गता (अस्ति) ॥

In front of the essence of 'सुभाषित', grapes got a faded face, sugar solidified, (and) the divine nectar (अमृत) ran back to heaven in fear!

सुभाषितरसस्य -ष. वि. ए. व. of सुभाषितरस- सुभाषितस्य रसः -ष. तत्पुरुष स., सुभाषित-well-said- सु-अव्यय- often used with nouns to form कर्मधारय & बहुव्रीही समास & with adjctvs & advrb. It indicates 'good', 'well', 'beautiful' 'perfectly', 'properly', 'easily', 'much' 'properly' etc.. भाषित-said, uttered, spoken-क. भू. धा. वि. of भाष्-भाषते १ ग. आ. प. रस-essence, अग्रे- स. वि. ए. व. of अग्र-in front, in face of. द्राक्षा, जाता, शर्करा, गता, सुधा, भीता - all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of द्राक्षा-grapes, जाता-became, शर्करा- sugar, गता - gone, सुधा -nectar, भीता -got afraid (जात, गत, भीत all क. भू. धा वि. of जन्-जायते ४ ग. आ. प. to become, गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, भी-बिघ्नति ३ ग. प. प. to fear), म्लान-withered, faded, dejected- क. भू. धा वि. of म्लौ-म्लायति १ ग. प. प. to fade, exhausted, मुख- face-म्लानम् मुखम् यस्य सा-म्लानमुखी- बहुव्रीही स., अशमताम् -द्वि. वि. ए. व. of अशमता - solid form, दिवम् -heaven, sky

**आगमानां हि सर्वेषां, आचारः श्रेष्ठः उच्यते।
आचारप्रभवो धर्मः, धर्मात् आयुः विवर्धते ॥३०१॥** -महाभा.अनु. अ-१०७

सर्वेषाम् आगमानाम्, आचारः हि श्रेष्ठः उच्यते। धर्मः आचारप्रभवः (अस्ति)। आयुः धर्मात् विवर्धते॥

Among all the sacred scriptures, (good personal and social) conduct is the best (advice). The " Right Way of Living (धर्म)" greatly influences the daily behaviour. With (good) धर्म, life span increases.

धर्मः- The root of the word *dharma* is "dhri" (धृ) which means "to support, hold, or bear". There are numerous definitions of धर्मः as that which upholds the Laws of Nature, supports customs, duty, right, justice, virtue, morality, ethics, religious merit, good works, character, quality, property. etc. Yet, each of these definitions is incomplete, while the combination of these translations does not convey the total sense of the word. In common parlance, *dharma* means "right way of living" and "path of rightness"

सर्वेषाम् & आगमानाम् -ष. वि. ब. व. of सर्व-all, entire & आगमः- sacred scriptures, आचारः -conduct, behaviour, श्रेष्ठः-the best, प्रभवः - strength, power, of glory, dignity, आचारस्य प्रभवः - आचारप्रभवः- strength of the conduct (ष. तत्पुरुष स.), आयुः- (आयुस्- न. लिं.)- duration of life, age, हि-अव्यव-indeed, surely, उच्यते-said-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वच्-वक्ति, ग. प. प. to say (अस्ति), धर्मात्- पं. वि. ए. व. of धर्म, विवर्धते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+वृध्- to grow, increase, prosper (वृध्-वर्धते १ ग. आ. प. -to grow)

ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥३०२॥ महाभारतम्-18-स्वर्गारोहणपर्व-005

(अहम्) एषः ऊर्ध्वबाहुः विरौमि, (किन्तु) न मे कश्चित् च श्रृणोति ! "धर्मात् अर्थः च कामः च (भवति)।" किम् अर्थम् न सः सेव्यते ?

With raised hands (I am) crying out loud, but no one listens to me !

" By following Dharma (alone) wealth and all desires are fulfilled !."

Why is then Dharma not observed? "

(so says Vyasa ji at the end of Mahabharata)

एषः (एतद्)- this, ऊर्ध्वबाहुः - raised hands (ऊर्ध्वः बाहुः यस्य सः-बहुव्रीही स.), अर्थः - wealth, कामः -desire, wish, सः (तद्) all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विरौमि-वर्त. प्र. पु. ए. व of वि+रुद्-cry loudly (रुद्-रौति-रोदिति २ ग. प. प. to cry, lament, scream), न-नो, not, च-and, कश्चित् (कः चित्) anyone, श्रृणोति-वर्त. तृ. पु. ए. व of श्रु-५ ग. प. प. to listen, hear, मे (महाम्)-to me -च. वि. ए. व. of अस्मद्, धर्मात्-पु. लिं. पं. वि. ए. व. of धर्म-way of life, code of conduct, किम् -why, अर्थम्-reason, सेव्यते-gets served, gets observed- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. सेव्-सेवते-१ ग. आ. प. to serve.

धर्मो जयति नाधर्मः, सत्यं जयति नानृतम् ।

क्षमा जयति न क्रोधो, विष्णुर्जयति नासुरः ॥३०३॥-महाभा. अश्वमेध. पर्व

धर्मः जयति, अधर्मः न (जयति)। सत्यम् जयति, अनृतम् न (जयति)।

क्षमा जयति, क्रोधः न (जयति)।

विष्णुः (देवः) जयति, असुरः न (जयति)॥

The Right Way of Life (Dharma) wins, not the bad one. Truth wins not the untruth. Forgiveness wins not the anger. God wins not the Demon.

धर्मः -Right way of life, Right, justice, equity (धियते सः धर्मः), अधर्मः- न धर्मः-नज्ञतत्पुरुष स.-wickedness, injustice, क्रोधः-anger, wrath, विष्णुः /देवः (सुरः) -God, असुरः- demon-न सुरः -नज्ञतत्पुरुष स.-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सत्यम् -truth, अनृतम्- untruth-न नृतम् -नज्ञतत्पुरुष स.- (नृतम्-truth)-both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षमा- स्ती. लिं. प्र. वि. ए. व.- forbearance, forgiveness, जयति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of जि- ४ ग. प. प. to win, succeed, न -not,

न जातु कामान्न भयान्न लोभात्, धर्मं त्यजेत् जीवितस्यापि हेतोः ।

नित्यो धर्मः सुखदुःखे त्वनित्ये, जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥३०४॥--महाभा. पर्व १८

जीवितस्य हेतोः अपि जातु, न कामात्, न भयात्, न लोभात्, धर्मम् त्यजेत् । धर्मः नित्यः (अस्ति), सुखदुःखे तु अनित्ये (भवति) । जीवः नित्यः (अस्ति), अस्य हेतुः (देहः) तु अनित्यः (भवति) ।

Dharma should never be forsaken, for desire, for fear, for greed or even just for the sake of living. Happiness and sorrow are temporary but Dharma is forever. The Soul (आत्मा) is permanent but its purpose (the body) is only temporary.

जीवितस्य & हेतोः - both पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of जीवित-adjctv-living, livelihood & हेतुः -purpose, motive, reason, अपि-अव्यय-even, also, न-no, not, जातु -अव्यय-at all, at any time, possibly, कामात् , भयात् , लोभात् - all पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of काम-desire, longing, भय-fear , लोभ-greed, धर्मम्-पु/न.लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्म, त्यजेत्-विधर्थं त्. पु. ए. व. of त्यज्-त्यजति -१ ग. प. प. to leave, forsake, धर्मः-prescribed code of conduct (Dharma), नित्यः -permanent, always present, जीवः - soul, life, हेतुः:- reason, अनित्यः - न नित्यः-नन्तत्पुरुष स. -all in पु/न. लिं. प्र. वि. ए. व. सुखदुःखे & अनित्ये- स. वि. ए. व. of सुखदुःख - happiness and sorrow-सुखम् च दुःखम् च-द्वंद्व स., तु-अव्यय- on the contrary, but, अस्य-his, its पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्-this, he, it.

**अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्विंशति विशिष्टते ॥ ३०५॥ महाभारत - शान्ति पर्व**

(यदि) अश्वमेधसहस्रम् (यज्ञः) च सत्यम् च तुलया धृतम् (करोति), अश्वमेधसहस्रात् हि सत्यम् एव विशिष्टते।

If thousand Ashvamedha sacrifices and Truth is weighed by a balance, the Truth will certainly surpass thousand Ashvamedha sacrifices !

अश्वमेधसहस्रम् & सत्यम् - both न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अश्वमेधसहस्र - अश्वमेधम् (a horse sacrifice done to declare a Sovereign King) सहस्रम् (thousand)- विशेषण उत्तरपद कर्मधारय स. & सत्य - truth, च-and, तुलया-by balance- त्. वि. ए. व. of तुला-(स्त्री. लिं.) scale , balance, धृतम्-held-क. भू. धा. वि. of धृ-धरति १ ग. प. प. to hold, अश्वमेधसहस्रात् -पं. वि. ए. व. of अश्वमेधसहस्र, हि -अव्यय-surely, indeed, सत्यम् -न. लिं. प्र. वि. ए. व., एव-अव्यय- alone, only, विशिष्टते-gets higher, gets surpassed- कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of वि+शिष्- to be higher, to be better (शिष् १ ग. प. प. to leave as remainder, distinguish)

**सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्।
प्रियं च नानृतम् ब्रूयात्, एष धर्मः सनातनः॥३०६॥ - मनुस्मृति**

सत्यम् ब्रूयात्, प्रियम् ब्रूयात्, अप्रियम् सत्यम् न ब्रूयात्। प्रियम् अनृतम् च न ब्रूयात्, एषः धर्मः सनातनः(अस्ति) ॥ Truth should (always) be spoken. Pleasing (words) should (also) be spoken. (However) Unpleasant truth should not be spoken. Untruth should never be spoken even if it is pleasing. This is time-honoured (ancient) right code of conduct (Dharma).

सत्यम्-truth, प्रियम्- pleasing, agreeable, अप्रियम्-न प्रियम् -नन्तत्पुरुष स., अनृतम्-untruth, न नृतम्-नन्तत्पुरुष स., all in द्वि. वि. ए. व. ब्रूयात् - विधर्थं त्. पु. ए. व. of ब्रू-ब्रवीति-ब्रूते २ ग. उ. प to say, speak , च-

and , न-no, not, एषः(एतद्)-this, धर्मः - Right code of conduct, सनातनः:- time-honoured (ancient)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. यस्य- whose ष. वि. ए. व. of यद्-who, अपि-अव्यय-even, also

**अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं, दशनविहीनं जातं तुण्डम्।
वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं, तदपि न मुञ्चत्याशापिण्डम्॥३०७॥** - शंकराचार्यकृत भजगोविन्दं स्तोत्र

(वृद्धस्य) अङ्गम् गलितम् (भवति) । (तस्य) मुण्डम् पलितम् (भवति) । (तस्य) तुण्डम् दशन-विहीनम् जातम् । वृद्धः दण्डम् गृहीत्वा याति । तदपि, (सः) आशा-पिण्डम् न मुञ्चति ॥

(The old man's body gets wrinkled, head gets bald and his mouth is without teeth. He moves (around) holding a (wooden) stick. Even then, he does not let go of the inherent desires and (attachments) !

(Our Ashram system directs us to get detached from all worldly desires and attachments in the fourth stage of life)

अङ्गम्- body, मुण्डम् -bald head, तुण्डम् -mouth, face-all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., गलितम् -wrinkled, दशन-teeth- विहीनम्- without, devoid of (दशनेन विहीनः- तृ. तत्पुरुष स), जातम्- become- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of -गलित, दशनविहीन & जात -all क. भू. धा. वि. of गल्-गलति १ ग. प. प. to drop, fall down, वि+हा- to abandon (हा-जहाति २ ग. प. प.) & जन्-जायते ४ ग. आ. प. to be born, to become, पलितम्-न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पलित-adjctv-gray-haired, old, aged, वृद्धः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वृद्ध-old, aged (क. भू. धा. वि. of वृध्-वर्धते १ ग. आ. प. to grow), दण्डम् -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दण्ड- stick, staff, गृहीत्वा- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of ग्रह-गृह्णाति-गृह्णीते-९ उ. प. to hold, catch, याति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of या-२ ग. प. प. to go, to come to, तदपि (तद् अपि)- even then, आशा- desire, greed, पिण्डम्- embryo, inherent character-पिण्डं इव आशा - विशेषण पूर्वपद कर्मधारय स., मुञ्चति-ते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of मुच्-६ ग. उ. प. to let go, to loosen, set free.

**आपदां कथितः पन्थाः इन्द्रियाणामसंयमः।
तदजयः संपदां मार्गः येनेष्टं तेन गम्यताम्॥३०८॥** - चाणक्यनीति

इन्द्रियाणाम् असंयमः आपदाम् कथितः पन्थाः (भवति)। तदजयः संपदाम् मार्गः (भवति)। येन इष्टम् तेन (तौ) गम्यताम् ।

Lack of control over the sense organs is said to be a dangerous path to tread. Winning control over them is the way to many treasures. The desired path should be followed by two of them.

इन्द्रियाणाम् , संपदाम् & आपदाम् -ष. वि. ब. व. of इन्द्रिय-(न. लिं.) sense organ, संपद् -(स्त्री. लिं.)- wealth, riches & आपद्-(स्त्री. लिं.)-danger, trouble, असंयमः-न संयमः -नज्ञतपुरुष स- संयम- control, कथितः ,पन्थाः, प्र.वि. ए.व. of कथित-told, said (क. भू. धा. वि. of कथ-कथयति-ते १० ग. उ. to say), and पथिन् -road, way, तदजय- its control (तस्य जयः -ष. तत्पुरुष स.) तदजयः, मार्गः - all प्र. वि. ए. व., मार्ग-road, way,, येन & तेन- तृ. वि. ए. व. of यद्-which, what & तद्-that, इष्टम्- desired (क. भू. धा. वि. of इष्-इच्छति ६ ग. प. प. to wish, desire), गम्यताम्-आज्ञार्थ तृ. पु. द्वि. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go.

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं दुकूलैः,
 सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः।
 स तु भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला,
 मनसि च परितुष्टे कोर्थवान् को दरिद्रः॥३०९ ॥ -भतृहरि वैराग्यशतकम्

(कश्मिन् सन्यासी कच्चित् राजानम् अब्रवित्) ।

वयम् इह वल्कलैः परितुष्टः (स्मः), त्वम् दुकूलैः (परितुष्टः असि)। इह परितोषः समः (भवति)। विशेषः निर्विशेषः (अस्ति)। सः तु यस्य तृष्णा विशाला (अस्ति), दरिद्रः (हि) भवति । मनसि च परितुष्टे, कः अर्थवान् (अस्ति)? कः दरिद्रः (अस्ति)?

(A Sage says to a King)

"We are very contented in bark garment. You are happy in your silk clothes. Here the level of satisfaction is the same. This difference is really no difference!. He, whose greed is vast, is indeed a poor person. One who is contented in mind, who is wealthy, who is poor?"

वयम् -we & परितुष्टः:-very contented, satisfied- both प्र. वि. ब. व. of अस्मद् & परितुष्ट -क. भू. धा. वि. of परि+तुष् (तुष् -तथ्यति ४ ग. प. प. to be pleased), इह-अव्यय-here, वल्कलैः & दुकूलैः- both तृ. वि. ब. व. of वल्कलत्-garment made of bark & दुकूल- silk garment, त्वम्, परितोषः, समः, विशेषः, निर्विशेषः, सः, दरिद्रः, कः & अर्थवान् all -प्र. वि. ए. व. of युष्मद् -you, परितोष-satisfaction, सम-adjctv-same, equal, विशेष-adjctv-difference, distinction, निर्विशेष-without difference, without distinction, तद्-he, दरिद्र-poor, किम्-who & अर्थवत्-adjctv-wealthy, यस्य-whose-ष. वि. ए. व. of यद्, तृष्णा-thirst, desire, greed, विशाला-great, vast, wide-both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., मनसि & परितुष्टे-both स. वि. ए. व. of मनस्-(न. लिं)-mind, heart & परितुष्ट-satisfied, च-and, तु-अव्यय-indeed, surely

आशायाः ये दासाः ते दासाः सर्वलोकस्य।
 आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः॥३१०॥

ये आशायाः दासाः (सन्ति), ते सर्वलोकस्य दासाः (भवन्ति)।
 (परन्तु), आशा येषाम् दासी (अस्ति), तेषाम् लोकः दासायते॥

Those who are the slaves of desire (greed), are slaves of the entire world. But world becomes a slave of those, who make desire their slave.

ये, ते, दासाः - प्र. वि. ब. व. of यद्-(पु. लिं.)-who, तद्-(पु. लिं.)- he, दास-(पु. लिं.)-slave, servant, greed, सर्वलोकस्य- ष. वि. ए. व. of सर्वलोक-(पु. लिं.)-entire world (सर्वः लोकः - कर्मधारय स.), आशायाः-(स्त्री. लिं.) & येषाम् & तेषाम् -(पु. लिं.) all - ष. वि. ब. व. of आशा desire, यद्-who, तद्-he, आशा & दासी -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., लोकः-world पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दासायते-becomes salve प्रयोजक (causative)- तृ. पु. ए. व. of नाम साधित धातु- derived from दास-servant, slave